

10.1515/sectio-2015-0026

ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN – POLONIA

VOL. XL, 2

SECTIO I

2015

AGNIESZKA KOLASA-NOWAK

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

Socjologia historyczna polskich zmian społecznych.
Od powstania Solidarności do transformacji systemowej

Historical Sociology of Polish Social Change. From the Founding of Solidarity
to Post-Communist Transformation

Powstanie i rozwój masowego ruchu społecznego spod znaku Solidarności można potraktować jako pierwsze ogniwo w łańcuchu wydarzeń, które uruchomiły procesy transformacji ustrojowej i głęboką przemianę współczesnej Polski. Wyjaśnienie natury tych procesów przez osadzenie ich w kontekście historycznym jest w moim przekonaniu elementem niezbędnym do zrozumienia zmiany systemowej. Do tej pory powstało wiele interpretacji i pojawiły się różne sposoby ujęcia tych złożonych zjawisk społecznych. Z biegiem lat wydarzenia te stopniowo odchodzą w przeszłość, stając się w naturalny sposób przedmiotem analiz historycznych. Pomimo tego znaczenie ich opisu jest nadal istotne z punktu widzenia teraźniejszości, ponieważ pomaga uchwycić nie zawsze widoczne aspekty naszej sytuacji i zanalizować możliwości rozwojowe w przyszłości.

Co dla zrozumienia fundamentalnych przemian ustrojowych w Polsce od czasów fenomenu Solidarności aż po integrację z Unią Europejską może wnieść perspektywa socjologii historycznej? Na co zwraca uwagę dorobek tej subdyscypliny, której początki były ulokowane w anglosaskich naukach społecznych, a której założenia upowszechniły się dzisiaj w socjologicznym podejściu do zmian makrosocjalnych?

Sądzę, że może ona dostarczyć inspiracji na trzech polach. Zawiera propozycje metodologiczne sugerujące sposoby prowadzenia badań socjohistorycznych, stosowania pojęć i dokonywania uogólnień na podstawie analiz materiałów historycznych. Przede wszystkim jednak może pobudzać własną, rodzimą refleksję przez proponowanie ram interpretacyjnych i sposobów wyjaśniania wydarzeń historycznych. Ponadto, poniekąd pośrednio, wskazuje obszary i problemy trudne,

biorące się z konfrontacji unikalnych doświadczeń historycznych, takich jak Solidarność czy upadek komunizmu, z wyjaśnieniami procesów społecznych uznanych za kluczowe i modelowe w nowożytnej historii Europy Zachodniej.

Socjologia historyczna stanowi osobny nurt zainteresowań badawczych, oparty na założeniach dotyczących natury rzeczywistości społecznej i wynikających z nich wskazówek metodologicznych. Głównym punktem jest akcent położony na czasowość zjawisk społecznych i ich naturalną dynamikę oraz wielokierunkowość. Ponadto przyjmuje się, że rzeczywistość społeczna jest efektem nieustannego wzajemnego oddziaływania aktorów społecznych działających w kontekście strukturalnym. Ta perspektywa jest utożsamiana z ideą interdyscyplinarności, a nawet bywa określana mianem „wspólnego potomka socjologii i historii”¹. Mam na myśli rozumienie socjologii historycznej przyjęte od paru dziesięcioleci przede wszystkim w anglosaskiej praktyce badawczej. Specjalność ta osiągnęła spory dorobek studiów o szerokiej tematyce. Przedmiotem badań socjohistorycznych są zjawiska społeczne w dużej skali i na przestrzeni rozległych przedziałów czasu.

Socjologia historyczna wyrosła z pytań o naturę zmian społecznych, szczególnie na temat zróżnicowania regionalnego procesów modernizacyjnych. Opisuje przebiegi konkretnych, lokalnie określonych zjawisk związanych z nowoczesnością, rozwojem gospodarki rynkowej, współczesnych państw i uczestnictwem ludzi w tych przemianach. Dotyka zatem ważnych i ożywionych obszarów refleksji socjologicznej. Jednocześnie wkracza na teren nauki historycznej. Sięga po materiały, źródła i metody badawcze właściwe historiografii. Zadaniem poznania historycznego jest w pierwszym rzędzie rekonstrukcja przeszłości. Do celów historii należy opis przeszłych wydarzeń, procesów społecznych, mentalności czy sposobów myślenia w konkretnych zbiorowościach i w sprecyzowanych przedziałach czasu. Poszukuje się także związków między ustalonymi faktami historycznymi, aby móc odtworzyć konkretny, najczęściej niepowtarzalny przebieg zdarzeń. Te zadania wymagają przywiązywania wagi do szczegółu, zwracania uwagi na cechy jednostkowe i właściwości unikalne².

Z punktu widzenia socjologii istotne jest akcentowanie roli szerszego kontekstu zjawisk społecznych, na który składają się współistniejące procesy o różnym stopniu wpływu i geograficznego oddalenia oraz sekwencyjności, czyli wpływu przeszłości na zdarzenia współczesne. Czas, moment w czasie, trwanie i tempo zmian pełnią ważną rolę w wyjaśnianiu. Ponadto zjawiska społeczne są trakto-

¹ P. Sztompka, *Socjologia zmian społecznych*, Kraków 2005, s. 199.

² A. Kolasa-Nowak, *Socjolog w badaniu przeszłości. Koncepcja socjologii historycznej Charlesa Tilly'ego*, Lublin 2001; *eadem*, *Socjologia historyczna. Interdyscyplinarność w praktyce badawczej socjologów*, [w:] *Głosy w sprawie interdyscyplinarności. Socjologowie, filozofowie i inni o pojęciach, podejściach i swych doświadczeniach*, red. J. Kurczewska, M. Lejzorowicz, Warszawa 2015.

wane jako dynamiczny efekt wzajemnego oddziaływania struktur społecznych, będących najczęściej efektem pewnej inercji „długiego trwania” oraz działań ludzi dążących do realizacji swoich celów w ramach dostępnych im zasobów materialnych i kulturowych. W socjologii historycznej zmierza się do formułowania uogólnień, którymi są trajektorie badanych procesów, często ustalane w drodze analiz porównawczych. Aby unikać niejasnego odwoływania się do uwarunkowań historycznych (w rodzaju stwierdzeń, że przeszłość wpływa na kształt przyszłości) lub nie narażać się na zarzuty, że sięga się po nie z braku innych wyjaśnień, socjologowie historyczni próbują precyzować warunki budowania takich uogólnień. Jedną z propozycji jest np. sekwencja zależności od szlaku³.

Dla socjologii historycznej, podobnie zresztą jak dla zainteresowań socjologicznych w ogólności, fundamentalnym pytaniem jest kwestia warunków powstania i rozwoju społeczeństw nowoczesnych. Ten problem obejmuje zadanie skonstruowania trajektorii przemian społecznych, która doprowadziła do powstania w nowożytnej Europie sieci demokratycznych i kapitalistycznych państw narodowych. Do katalogu problemów socjohistorycznych należą zatem pytania o przebieg różnych procesów epoki nowoczesnej, ich funkcjonalnej spójności i wzajemnych oddziaływań. Do głównych zalicza się proces powstania nowoczesnego państwa narodowego oraz powstanie i rozprzestrzenienie się gospodarki kapitalistycznej. Ponadto często analizowaną kwestią jest zmiana struktury społeczeństw podlegających tym przemianom. Szczególnie ważnym obszarem badawczym są skutki zmian modernizacyjnych w obszarze aktywności jednostek, wkraczanie ludzi w sferę publiczną i uczestniczenie w walkach o demokratyzację oraz poszerzenie pola emancypacji. Do dorobku socjologów historycznych należą badania warunków zajścia i rezultatów różnych działań zbiorowych, aż do poziomu rewolucji społecznych⁴. Interesuje ich, w jaki sposób zwykli mieszkańcy Europy stawali się partnerami i podmiotami polityki w rezultacie upowszechniania się protestów społecznych, strajków i demonstracji. Ten proces poszerzania demokratycznego uczestnictwa obywateli najczęściej analizują od strony warunków mobilizacji i tworzenia ruchów społecznych. Próbuje też określić siłę transformacyjną tych ruchów wobec państwa i w rezultacie poszerzenie jego funkcji socjalnych.

Współcześnie do tej palety dziś już konwencjonalnych pytań doszły wątpliwości wokół jednoliniowej natury procesów modernizacyjnych. W swoich

³ J. Mahoney, *Path Dependence in Historical Sociology*, “Theory and Society” 2000, No. 29, s. 507–548.

⁴ T. Skocpol, *States and Social Revolutions. A Comparative Analysis of France, Russia and China*, Cambridge 1979; T. Gurr, *Why Men Rebel*, Princeton 1970; C. Tilly, *From Mobilization to Revolution*, Reading: Addison-Wesley Publishing Company 1978; *idem*, *The Contentious French. Four Centuries of Popular Struggle*, Cambridge 1986; C. Tilly, L. Tilly, R. Tilly, *The Rebellious Century 1830–1930*, London 1975; J.A. Goldstone, *Revolutions and Rebellion in the Early Modern World*, Berkeley 1991.

początkach, pomimo dystansowania się do uniwersalnego modelu modernizacji, socjologowie historyczni opierali swoje badania na przekonaniu o linearnym charakterze procesów modernizacji, wyznaczanych przez unowocześnianie form państwa i towarzyszącej temu ewolucji aktorów – coraz bardziej wyemancypowanych, świadomych i aktywnych obywateli. Ich powstanie było łącznym skutkiem nowoczesnego kapitalizmu i nowoczesnego państwa. Teoria mobilizacji zasobów Johna McCarthy’ego i Mayera Zalda (1977) oraz jej rozwinięcie przez Charlesa Tilly’ego⁵, szczegółowe badania możliwych repertuarów działań zbiorowych na przestrzeni wieków czy wyjaśnienia mechanizmów rewolucji społecznych odwoływały się do koncepcji narastania konfliktów społecznych w efekcie rozwoju modernizacji. Opisywały także proces oswojania tych konfliktów i wpisywania ich w ramy instytucjonalne nowoczesnych państw demokratycznych.

Wraz z badaniem coraz większej liczby historycznych przypadków społeczeństw i państw podlegających oddziaływaniom modernizacyjnym ujawniły się istotne różnice faktycznych dróg rozwoju. Uniwersalny model modernizacji okazał się nieadekwatny i niewystarczający do wyjaśnienia rzeczywistych przebiegów procesów społecznych. Ponadto zawarta w nim ideologia ostatecznej konwergencji i koniecznego, wymuszanego przez globalizację naśladownictwa implikuje wyższość i dominację zachodnioeuropejskiej trajektorii. Współcześnie rozwijane studia socjohistoryczne opierają się na założeniu wielości i różnorodności przemian. Akcentuje się w nich potrzebę badania zależności od obranego dawniej szlaku rozwoju. Koncepcja Immanuela Wallersteina opisuje długotrwałe skutki podziału świata, który dokonał się w początkach gospodarki kapitalistycznej⁶. W rezultacie skutkowało to odmiennymi szansami rozwojowymi dla obszarów centrów i terenów peryferyjnych. Uznanie wielu dróg modernizacyjnych rodzi pytania nie tylko o przebiegi tych trajektorii, ale także o czynniki, które określają specyficzne drogi przemian społeczeństw peryferyjnych, dawniej zwanych zacofanymi lub słabo rozwiniętymi⁷.

Badacze analizują wpływ historycznie ukształtowanych w konkretnym społeczeństwie odmienności strukturalnych, ekonomicznych, politycznych, ale również mentalnych i kulturowych. Zwraca się także uwagę na czynniki zewnętrzne, które w różnych momentach historycznych tworzyły unikalny kontekst. Popularne okazują się tutaj analizy w kategoriach władzy i dominacji, odwołujące się do teorii zależności. Nurt studiów postkolonialnych, który można interpretować jako

⁵ C. Tilly, *From Mobilization...*

⁶ I. Wallerstein, *The Modern World System*, Vol. 1, New York 1974; *idem*, *The Modern World System*, Vol. 2, New York 1980; *idem*, *The Modern World System*, Vol. 3, San Diego 1989; *idem*, *The Modern World System*, Vol. 4, Berkeley 2011.

⁷ S. Eisenstadt, *Comparative Civilizations and Multiple Modernities*, Vol. 1–2, Leiden 2003.

kierunek w obrębie socjologii historycznej, czerpie z tradycji socjologii krytycznej. Kwestionuje się w nim język opisu jako narzucający siatkę pojęć wziętych z teorii modernizacji europejskiej⁸. Świadomość tej przemocy dyskursywnej skłania badaczy do poszukiwania własnych kategorii wyjaśniania procesów społecznych w regionach peryferyjnych.

W efekcie rozwoju tak rozumianej socjologii historycznej można mówić o głębokiej rewizji klasycznego modelu modernizacyjnego oraz ewolucji spojrzenia na zmianę społeczną w skali makro. Wyłaniające się podejście zakłada sporą otwartość i przypadkowość przemian społecznych. Tworzy też przestrzeń do refleksji nad wzajemnymi oddziaływaniami między strukturami instytucjonalnymi a działającymi aktorami. Z jednej strony wskazuje na potrzebę uwzględniania znaczenia globalnego kontekstu historycznego. Wymiar przestrzenny zyskuje istotne znaczenie, gdyż określa charakter historycznie zbudowanych relacji i hierarchii. Z drugiej pozwala pochylić się nad sprawczą rolą aktorów społecznych, często zbiorowych, lecz złożonych z refleksyjnych, samodzielnych w swoich decyzjach ludzi, którzy kierują się podzielanymi przekonaniem i kulturowo wyrażanymi interesami zbiorowymi. Wszystkie te wątki koncentrują się wokół wymiaru kulturowego procesu modernizacji i zawierają ważne odniesienia do zagadnień z polskiej historii najnowszej.

Wydarzenia zapoczątkowane w Polsce w 1980 r. zwykle nie są umieszczane w kontekście szerszych zjawisk czy długiego trwania. Widać to od pierwszych analiz dokonywanych w obrębie nauk społecznych. Diagnozując na bieżąco sytuację społeczną w końcu lat 70. i po sierpniu 1980 r., socjologowie dostarczyli wielu oryginalnych interpretacji zachodzących zmian, angażując się w nich najczęściej po stronie kontestatorów i burzycieli panującego porządku. Przyjmowali perspektywę kryzysu, konfliktu i delegitymizacji systemu realnego socjalizmu. Badali warunki szerokiej mobilizacji ludzi do stworzenia masowego ruchu społecznego. Po pewnym czasie doszła do tego także kwestia społeczeństwa obywatelskiego, czy inaczej – oddolnej aktywności społecznej. Horyzont ograniczał się jednak do realiów PRL-u, rozumianego jako system etatystyczny, czyli ram strukturalnych upaństwowionego społeczeństwa⁹.

Ówczesny „kryzysowy rozkwit polskiej socjologii”¹⁰ był powiązany z międzynarodową atrakcyjnością Polski jako „laboratorium społecznym”. W rezultacie w latach 80. powstała swoista szkoła „polskologiczna” jako odpowiedź na zapotrzebowanie międzynarodowe na informacje i modele społeczeństwa socja-

⁸ D. Chakrabarty, *Prowincjonalizacja Europy. Myśl postkolonialna i różnica historyczna*, Poznań 2011; L. Gandhi, *Teoria postkolonialna. Wprowadzenie krytyczne*, Poznań 2008.

⁹ W. Narojek, *Perspektywy pluralizmu w upaństwowionym społeczeństwie*, Londyn 1986, s. 6.

¹⁰ J. Wertenstein-Żułowski, *Strategia przetrwania i jej koszty. Polskie społeczeństwo lat osiemdziesiątych*, [w:] *Spoleczeństwo polskie u progu przemian*, red. J. Mucha, G. Skąpska, I. Uhl, Wrocław 1991, s. 316.

listycznego oraz fenomenu Solidarności jako ruchu społecznego w obrębie tego typu społeczeństwa¹¹.

Ten masowy ruch społeczny był zjawiskiem idealnie wpisującym się w ówczesny główny nurt problematyki takich socjologów historycznych, jak np. Charles Tilly, Thed Gurr, Theda Skocpol czy Jack Goldstone. W swoich badaniach poszukiwali oni odpowiedzi na pytanie o formy, w jakich w dziejach Europy ewoluowały oddolne działania kolektywne i jakie funkcje polityczne były przez nie spełniane. Osobliwości polskiego społeczeństwa, na które składała się wysoka mobilizacja i w efekcie powstanie ruchu społecznego, łączącego tak różne grupy społeczne, jak inteligencja i robotnicy, były wtedy interesujące dla światowej socjologii¹². W swoich badaniach polscy socjologowie jednak wcale nie posiłkowali się opracowaniami socjologów historycznych. Sięgali raczej do teorii konfliktu społecznego Dahrendorfa czy dorobku psychologii społecznej¹³.

W wieloletnich badaniach społecznych nad kryzysem socjalizmu, prowadzonych od lat 70. do 90., ustalono, że silna rozbieżność pomiędzy poziomem potrzeb i aspiracji a nieefektywnością systemu gospodarki socjalistycznej doprowadziła do uogólnionego konfliktu. W poszukiwaniu jego genezy socjologowie już wtedy odwoływali się do ogólnie rozumianego pojęcia podłoża historycznego, za pomocą którego starano się wyjaśnić osobliwości przemian strukturalnych i świadomościowych w epoce realnego socjalizmu¹⁴. Dostrzegano oprócz zjawisk nowych, także te „uporczywie trwałe”, niemniej odwołania do przeszłości ograniczały się niemal wyłącznie do ostatnich dekad PRL-u.

W tamtych badaniach można wyróżnić trzy nurty refleksji socjologicznej. Główny dotyczył świadomości społecznej, źródeł podmiotowości i aktywności społecznej ludzi. Wynikało to po części z faktu, że te szczególne wydarzenia przypadły na moment, gdy w socjologii światowej rozwijano perspektywę aktywistyczną, akcentującą mechanizmy konstruowania rzeczywistości społecznej przez aktorów¹⁵. Okazała się bardzo atrakcyjna dla opisu epoki Solidarności. Drugi koncentrował się na opisie systemu i jego dysfunkcji. Natomiast trzeci stanowił

¹¹ A. Giza-Poleszczuk, *Brzydkie kaczątko Europy, czyli Polska po czternastu latach transformacji*, [w:] *Zmiana czy stagnacja? Społeczeństwo polskie po czternastu latach transformacji*, red. M. Marody, Warszawa 2004, s. 259.

¹² P. Sztompka, *Miejsce socjologii polskiej w świecie*, [w:] *VII Ogólnopolski Zjazd Socjologiczny. Materiały*, red. E. Wnuk-Lipiński, Warszawa 1987; J. Ziółkowski, *Przemówienie inauguracyjne Przewodniczącego PTS*, [w:] *VII Ogólnopolski Zjazd Socjologiczny*....

¹³ *Polacy '81. Postrzeganie kryzysu i konfliktu*, red. W. Adamski, Warszawa 1982; W. Adamski, *Aspiracje – interesy – konflikt*, „Studia Socjologiczne” 1985, nr 2; M. Marody, *Antynomie zbiorowej podświadomości*, „Studia Socjologiczne” 1987, nr 2, s. 89–99.

¹⁴ W. Adamski, *op. cit.*, s. 30–31.

¹⁵ I. Krzemiński, J. Raciborski, *Socjologowie wobec wielkiej zmiany*, [w:] *Oswajanie wielkiej zmiany. Instytut Socjologii UW o polskiej transformacji*, wyb. i oprac. I. Krzemiński, J. Raciborski, Warszawa 2007, s. 15.

próbę połączenia obu poprzednich w analizie dostosowawczych strategii jednostek względem zewnętrznych wymogów instytucjonalnych. Ten nurt rozwijał się w ostatnich latach PRL-u. Badacze analizowali stosowane przez jednostki techniki przetrwania i sposoby prowadzenia swoistych gier z systemem, w wyniku których zachodziły stopniowe zmiany jego reguł¹⁶. To podejście okazało się atrakcyjne także w przyszłości – do badań transformującego się społeczeństwa.

Sytuacja wszechogarniającej zmiany społecznej w latach 80. była wyzwaniem, które narzuciło realizację niektórych i ograniczenie pozostałych funkcji poznawczych. Badacze skoncentrowali się na diagnozie. Skupienie się na niej wiązało się z doraźnym i upolitycznionym charakterem ustaleń. Uwagę koncentrowano na wykazaniu wadliwości systemu socjalistycznego i opisanu mechanizmów kryzysu społecznego. Pojawiały się oceny, że była to ślepa uliczka, z której wyjście prowadziło przez rozbudowanie teoretycznej konceptualizacji analiz. Dylemat, czy zbudować oryginalną teorię opisującą polskie przemiany, czy też sięgać do zaplecza socjologii światowej, rozstrzygano nawiązaniem do idei teorii średniego zasięgu¹⁷. W ten sposób miałyby zostać zrealizowane zadanie wyjaśnienia specyficznych cech polskiego społeczeństwa w szerszym, globalnym i historycznym kontekście¹⁸. Taka perspektywa ułatwia uchwycenie innowacyjnego charakteru rozwiązań społecznych, takich jak ruch Solidarności. Postulowano też ujęcia komparatystyczne, w których można zestawiać mechanizmy ogólne i swoiste polskie. Mogły być drogą do oryginalnej, całościowej koncepcji ówczesnego polskiego społeczeństwa¹⁹.

Co jednak najważniejsze, w analizach socjologicznych lat 80. upowszechniło się przekonanie, że możliwe są różne trajektorie dynamiki społecznej, a mechanizmy przekształceń społecznych mają przebieg złożony i trudny do przewidzenia²⁰. Uświadomiono sobie wyraźnie, że przyszłość układów społecznych jest otwarta. Zaczęto zwracać większą uwagę na rozumienie zjawisk społecznych w ich kontekście kulturowym i zaznaczyło się odejście od ambicji ich wyjaśniania²¹. Doświadczenie tamtych lat dostarczyło także impulsu do zmiany optyki widzenia społeczeństwa. Okazało się, że ważną rolę w zmianach społecznych odgrywa-

¹⁶ *Rzeczywistość polska i sposoby radzenia sobie z nią*, red. M. Marody, A. Sułek, Warszawa 1987; M. Marody, *Mieć aby być*, [w:] *Spółczesność polskie u progu...*

¹⁷ J. Wertenstein-Żuławski, *op. cit.*, s. 318; J. Szmatka, I. Uhl, *Polskie społeczeństwo i socjologia – perspektywy i alternatywy rozwoju*, [w:] *Spółczesność polskie u progu...*, s. 363.

¹⁸ J. Lutyński, *Niektóre uwarunkowania rozwoju socjologii polskiej i ich konsekwencje*, „Studia Socjologiczne” 1987, nr 2, s. 127–141.

¹⁹ M. Ziółkowski, *Tworzenie teorii a badanie rzeczywistości*, [w:] *VII Ogólnopolski Zjazd Socjologiczny...*, s. 221.

²⁰ A. Sułek, *Zmiana ustroju w Polsce a zmiany w życiu polskiej socjologii*, [w:] *Polska 1989–1992. Fragmenty pejzażu*, red. M. Grabowska, A. Sułek, Warszawa 1993.

²¹ *Idem*, *Dlaczego socjologia nie przewidziała Solidarności i co z tego wynikło*, [w:] *Solidarność. Wydarzenie, konsekwencje, pamięć*, Warszawa 2006, s. 268.

ją procesy żywiołowe. Rzeczywistość społeczna jest kształtowana przez procesy oddolne, spontaniczne, związane z podmiotowym sprawstwem aktorów. Polscy badacze „rozstali się z iluzjami całościowego projektu marksizmu czy funkcjonalizmu”²², dość chętnie sięgając do perspektywy mikrosocjologicznej. Najlepszą drogą postępowania naukowego wydawały się zatem modele i wyjaśnienia skupione na szczególnych cechach polskiego realnego socjalizmu i polskiej drogi wychodzenia z niego. Niewątpliwie w tych ramach zawiera się trwały dorobek analiz socjologicznych tamtej dekady, jednak nie wykraczały one poza krótki horyzont historyczny.

Później, po symbolicznym przełomie 1989 r., na długi czas zapanowała w Polsce optyka zmiany jako modernizacji, i to wąsko rozumianej modernizacji naśladowczej²³. Dotyczyło to zarówno analiz naukowych, jak i klimatu w dyskursie publicznym. W dość powszechnym odczuciu dokonywała się wtedy u nas „rewolucja w imię powrotu do normalności”²⁴, to znaczy powrotu na stary szlak historycznych związków z szeroko rozumianym Zachodem i jego wartościami. Początkowa wizja szybkiego przejścia do demokratycznego, rynkowego i obywatelskiego społeczeństwa na wzór wysoko rozwiniętych państw Europy Zachodniej była spójna z kolejną w tamtych latach fazą rozwoju koncepcji modernizacji. W wyniku upadku bloku komunistycznego i nastrojów „końca historii” można mówić o odrodzeniu tej perspektywy w wersji neomodernizacji²⁵. W jej ramach możliwe jest na przykład spojrzenie na transformację systemową w Polsce i przede wszystkim na genezę ruchu Solidarności jako efektu narastania sprzeczności i konfliktów wraz z kolejną fazą modernizacji. Konieczne jest wtedy szersze spojrzenie na okres komunizmu traktowanego w kategoriach kolejnej próby modernizacyjnej w celu wyjścia z zacofania i niedorozwoju w Europie Wschodniej. Polscy badacze we wczesnych latach 90. niezwykle rzadko sięgali do takiego kompleksowego ujęcia historycznego²⁶. Okres PRL-u nie był włączany w analizy transformacji inaczej niż jako źródło przeszkód i balastów na drodze do pomyślnej modernizacji, czyli imitacyjnego przejścia do rynku i demokracji²⁷. Jedyne refleksje nad znaczeniem epoki socjalizmu odnosiły się do

²² J. Kurczewska, *Socjologia i socjologowie wobec Solidarności*, [w:] *Solidarność. Wydarzenie, konsekwencje...*, s. 282.

²³ A. Kolasa-Nowak, *Zmiana systemowa w Polsce w interpretacjach socjologicznych*, Lublin 2010.

²⁴ A. Rychard, *Spoleczeństwo w transformacji: koncepcja i próba syntezy*, [w:] *Spoleczeństwo w transformacji. Ekspertyzy i studia*, red. A. Rychard, M. Federowicz, Warszawa 1993.

²⁵ E. Tiryakian, *Modernisation: Exhumetur in Pace (Rethinking Macrosociology in the 1990s)*, „International Sociology” 1991, Vol. 6, No. 2, DOI: <http://dx.doi.org/10.1177/026858091006002004>, s. 165–180.

²⁶ Por. J. Staniszkis, *W poszukiwaniu paradygmatu transformacji*, Warszawa 1994; J. Szacki, *Liberalizm po komunizmie*, Kraków 1994.

²⁷ Por. J. Sztompka, *Civilizational Incompetence: The Trap of Post-Communist Societies*, „Zeitschrift für Soziologie” 1993, Jg. 22, heft 2, s. 85–95.

krótkich uwag, że realny socjalizm wytworzył szczególny typ społeczeństwa, w którym dokonała się selektywna i nieudolna lub odwrócona albo też fałszywa czy pozorna modernizacja²⁸. Stanowiła ona połączenie narzuconej nowoczesności w niektórych obszarach życia społecznego i pozostałości społeczeństwa tradycyjnego w wielu innych dziedzinach. Niekiedy pojawiały się uwagi, że cztery dekady porządku komunistycznego, działając jak zamrażarka, sprzyjały nawet utrwaleniu prenowoczesnych składników życia społecznego, które ujawniły się w pełni po upadku systemu²⁹.

W socjohistorycznych studiach napotykamy natomiast ciekawą propozycję potraktowania tego okresu jako przykładu pewnego szczególnego modelu modernizacji. Jej jednostronny, jakobiński, zideologizowany charakter przyczynił się do przemian społecznych lat 80., zapoczątkowanych ruchem Solidarności. W takim ujęciu przełom rewolucyjny 1989 r., o pragmatycznym i nienaruszającym legalnych podstaw systemu charakterze, mógł być drogą do odbudowania brakującego aspektu modernizacji, wzbogacenia go o wymiar liberalny, zarówno w gospodarce, jak i w polityce oraz sferze publicznej³⁰. W ten sposób można widzieć transformację jako realizację alternatywnego wobec komunistycznego, wdrażanego od 1944 r., projektu unowocześnienia gospodarki i społeczeństwa. W zaproponowanym przez Jadwigę Staniszkis pojęciu neotradycjonalizacji mieści się podobna myśl. Wyraźne nawiązanie do tradycyjnych wartości w ruchu społecznym Solidarności można rozumieć jako przejaw zanegowania komunistycznego wariantu modernizacji. Inaczej mówiąc, w sytuacji braku ekonomicznych podstaw społeczeństwa obywatelskiego jedyną drogą do powstania podmiotów zbiorowych sprzeciwiających się systemowi realnego socjalizmu było odwołanie do tradycyjnych wartości i emocji o charakterze religijnym i narodowym³¹.

W początkowych socjologicznych opisach transformacji zdecydowanie dominowało odnoszenie diagnoz do założeń projektu zmiany. Badacze, podobnie jak elity polityczne i opiniotwórcze, przyjmowali perspektywę prostej modernizacji imitacyjnej. Rola przeszłości ograniczała się do pokomunistycznych balastów mentalnych i strukturalnych. Z rzadka, od połowy lat 90., zaczęły pojawiać się analizy, w których istotną rolę odgrywała utrwalona od paru stuleci historyczna peryferyjność Polski, a celem zmian miało być pokonanie dawnej, pogłębionej

²⁸ M. Ziółkowski, *O imitacyjnej modernizacji społeczeństwa polskiego*, [w:] *Imponderabilia okresu wielkiej zmiany. Mentalność, wartości i więzi społeczne czasów transformacji*, red. P. Sztompka, Kraków 1999; A. Buchner-Jeziorska, *Ludzie w gospodarce. Próba rekonstrukcji koncepcji nowego ładu społeczno-ekonomicznego w Polsce*, „*Studia Socjologiczne*” 1993, nr 3–4, s. 21–37; W. Morawski, *Zmiana instytucjonalna. Społeczeństwo. Gospodarka. Polityka*, Warszawa 1998, s. 125.

²⁹ P. Sztompka, *Socjologia zmian...*, s. 138.

³⁰ S. Eisenstadt, *The Breakdown of Communist Regimes and the Vicissitudes of Modernity*, „*Deadalus*” Spring 1992, s. 21–41.

³¹ J. Staniszkis, *Ciągłość i zmiana*, „*Kultura i Społeczeństwo*” 1992, nr 1, s. 32.

przez okres PRL-u, luki cywilizacyjnej³². Przyjmując wagę procesów długiego trwania, przewidywano odbiegający od założonego przebieg przekształceń po 1989 r.³³ Porządek postkomunistyczny nie był w tym ujęciu odtworzeniem warunków z początków zachodnioeuropejskiego kapitalizmu, lecz nową jakością, której istotnym elementem była historia peryferyjności gospodarczej i zależności całego regionu Europy Wschodniej³⁴. Bardziej odpowiedni do wschodnioeuropejskiej specyfiki wydawał się zatem model „rozwoju alternatywnego”, będącego przystosowaniem wyzwań nowoczesności do kulturowych uwarunkowań naszego kraju. Wtedy wynik przemian mógłby być opisywany jako efekt szczególnej, oryginalnej, innowacyjnej adaptacji Polski do nowych wyzwań³⁵.

Wreszcie na katowickim zjeździe socjologicznym w 1997 r. historyk gospodarczy Jacek Kochanowicz zaproponował spojrzenie na transformację postkomunistyczną jako na szczególny przypadek szerszej i różnorodnej klasy procesów modernizacyjnych. Dzięki temu można było porównać ją z innymi wariantami modernizacji znanymi z historii, a szczególnie tymi, które także miały zaprojektowany charakter. Sięgnięcie do analizy porównawczej i osiągnięć socjologii historycznej dawało szansę na próbę zrekonstruowania trajektorii transformacji, uwzględniającej faktyczne znaczenie naszej przeszłości. Zdaniem Kochanowicza znane z dziejów przypadki odgórnego inicjowania rozwoju były zwykle wynikiem postrzegania przez kraj własnego położenia jako peryferyjnego wraz z towarzyszącym mu niedorozwojem gospodarczym. Wiązało się to z bezdyskusyjnym przyjęciem punktu widzenia rozwiniętego Zachodu i stosowaniem tamtejszych klasyfikacji i ocen. Tak właśnie się stało w postkomunistycznej Europie Wschodniej, gdzie modernizacja została przyjęta jako projekt wcielany do pewnego stopnia „wbrew ukształtowanemu stanowi rzeczy”³⁶.

Zaczęto więc jasno pisać, że „teoria modernizacji nie sprawdza się przy opisie innych społeczeństw niż te, z których historii wyrosła”, a jeśli próbuje się ją zastosować, efektem jest „nieuprawniona projekcja historycznych doświadczeń Zachodu na resztę świata”. Najczęstszą ramą interpretacyjną było przejście

³² W. Morawski, *Zmiana społeczna jako wyzwanie cywilizacyjne*, [w:] *Polska 1989–1992...*, s. 13.

³³ *Idem*, *Democracy and the Market on the Threshold of the Great Transformation*, “Sisyphus” 1991, Vol. VII, s. 25–32; J. Staniszkis, *Głos w dyskusji “Challenges to Pluralism and Democracy. Views from Inside and Outside”*, “Sisyphus” 1991, t. 7; A. Przeworski, *Eastern Europe: The Most Significant Event of Our Lifetime?*, “Sisyphus” 1991, Vol. 7, s. 9–17; J. Kochanowicz, *Modernization from Above. Between Market Romanticism and Statist Utopia*, “Polish Sociological Bulletin” 1992, No. 3–4.

³⁴ J. Staniszkis, *Postkomunizm: próba opisu*, [w:] *W biegu czy w zawieszaniu? Ludzie i instytucje w procesie zmian*, red. K. Frieske, W. Morawski, Warszawa 1994; J. Kochanowicz, *Modernization...*; W. Morawski, *Zmiana społeczna jako wyzwanie...*

³⁵ W. Morawski, *Zmiana społeczna jako wyzwanie...*, s. 13.

³⁶ J. Kochanowicz, *Transformacja polska w świetle socjologii historycznej. Między Trzecim Światem a państwem opiekuńczym*, „Kultura i Społeczeństwo” 1998, nr 1, s. 29.

z prowincji imperium, czyli obszaru „Drugiego Świata”, komunizmu, do peryferii światowego systemu kapitalistycznego i dokończenie procesów modernizacji po selektywnej modernizacji realnego socjalizmu. Pisano o zmianie hegemonia ekonomicznego i o westernizacji. Analiza Anny Sosnowskiej zawierała także propozycję spojrzenia na polską rzeczywistość „w języku pomieszczenia trzech składników: momentów historycznych modelowo rozumianej historii Zachodu, elementów charakterystycznych dla historycznych i współczesnych peryferii oraz tego, co właściwe jest tylko Tutejszości, czyli Europie Wschodniej”³⁷. Takie ujęcie zyskało niebawem szersze zastosowanie³⁸. Kategoria „pomieszczenia” elementów tradycyjnych i nowoczesnych oraz „sprasowania czasu” miała wspólne intuicje znaczeniowe z popularnym dla postkomunizmu pojęciem hybryd ustrojowych i kapitalizmu hybrydowego. W tych pomysłach widać analogie do historycznych badań Witolda Kuli nad zacofaniem Europy Wschodniej. W jego modelu rozwoju hybrydalnego ten region od odległych czasów charakteryzowała mieszanka niezharmonizowanych elementów pochodzących z różnych epok³⁹. Czerpanie z dorobku polskich historyków, szczególnie W. Kuli, wydaje się być niezwykle użyteczne dla analiz współczesnych zjawisk społecznych w naszym regionie.

Należy zgodzić się z tezą Sosnowskiej, że „zaczarowanie polskiej socjologii teorią modernizacji” w wersji zmiany imitacyjnej przez ponad dekadę wykluczyło konkurencyjne wobec tej perspektywy podejścia⁴⁰. Jednak od końca lat 90. ta sytuacja zaczęła ulegać zmianie. Obecnie paleta propozycji jest znacznie bogatsza i ciekawsza dzięki wykorzystaniu dokonań socjologii historycznej i badań historycznych, a także rosnącej wśród badaczy młodszego pokolenia popularności perspektywy krytycznej, demaskującej relacje władzy, najczęściej w sferze symbolicznej, we współczesnej rzeczywistości.

Szczególne cechy rzeczywistości krajów postkomunistycznych, w tym Polski, są efektem historycznie peryferyjnego statusu tego regionu. Pośród licznych konsekwencji tego stanu rzeczy zwraca się uwagę na słabość kapitału ekonomicznego oraz na znaczenie przewagi centrum, wyrażanej także na poziomie dominującego dyskursu modernizacyjnego. Bazując na teorii Pierre’a Bourdieu, Ivan Szeleyni opracował model zasadniczych różnic między krajami centrum a peryferiami⁴¹. Polegają one na dominacji różnych typów kapitału. W krajach centrum, czyli najbardziej zmodernizowanych społeczeństwach, liczy się posiadanie kapitału ekonomicznego. W regionach peryferyjnych, słabszych gospodarczo i pozbawionych

³⁷ A. Sosnowska, *Tu, tam – pomieszczenie*, „Studia Socjologiczne” 1997, nr 4, s. 63.

³⁸ Por. np. E. Wnuk-Lipiński, M. Ziółkowski, *Pierwsza dekada niepodległości. Próba socjologicznej syntezy*, Warszawa 2001.

³⁹ A. Sosnowska, *Zrozumieć zacofanie. Spory historyków o Europę Wschodnią (1947–1994)*, Warszawa 2004, s. 240.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 14.

⁴¹ Por. P. Bourdieu, *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądowniczej*, Warszawa 2006.

stabilnego kapitału ekonomicznego, funkcję kluczowego wyznacznika pozycji społecznej pełni kapitał kulturowy lub polityczny. Kompensuje on słabości podstawowego w systemie kapitalistycznym kapitału ekonomicznego⁴². Konsekwencje tego stwierdzenia są dwojakie. Po pierwsze, cechą społeczeństw peryferyjnych jest duże znaczenie sfery kultury i mentalności w wyjaśnianiu zachodzących w nich zjawisk społecznych. Po drugie, w tych społeczeństwach nosiciele tego typu kapitału, czyli przedstawiciele inteligencji, należą do grup o szczególnej roli. Podstawowym aspektem uprzywilejowanej pozycji i silnej dominacji elit intelektualnych jest „funkcja pośrednika w transmisji wzorców zachodniej nowoczesności, swoistego gwaranta przynależności kraju do cywilizacji Zachodu”⁴³. Bycie polskim inteligentem determinuje spojrzenie przez pryzmat zachodnich rozwiązań modernizacyjnych i w konsekwencji utrudnia rozpoznanie istoty lokalnych odmienności. W kategoriach krytycznej analizy dyskursu mówi się zatem o opisywaniu realiów peryferyjnych językiem teoretycznym wziętym z centrum⁴⁴. Kategorią ujmującą tę sytuację jest pojęcie samoorientalizacji, zaczerpnięte z koncepcji Edwarda Saida⁴⁵. Wyraża się ona postrzeganiem lokalnych odmienności od zachodniego wzoru oraz tutejszych tożsamości kulturowych jako „nieracjonalnych”, a zatem pomijalnych w naukowych analizach⁴⁶. Do problemu dyskursywnej dominacji dochodzi perspektywa zaczerpnięta ze studiów postkolonialnych, która sygnalizuje kłopoty w obszarze językowego wyrazu doświadczenia społeczeństw peryferyjnych.

O ile wobec opisu transformacji systemowej rozwija się już nurt krytycznej analizy paradygmatu modernizacji, o tyle wydaje się, że wydarzenia związane z pierwszą Solidarnością stoją dopiero wobec takiego wyzwania, tym bardziej, że rodzą szczególnie dużo problemów interpretacyjnych. Była to bowiem sytuacja specyficzna – ruch społeczny, który wyrósł w unikalnym kontekście realnego socjalizmu, będący wyrazem oryginalnej myśli i swoistym projektem, który trudno przetłumaczyć na obecnie obowiązujące kategorie opisu. Ciągłe brakuje wpisania tego wydarzenia w szersze procesy społeczne. Kontrowersje w opisanu tamtych doświadczeń można pokazać na dwóch drobnych przykładach.

Jednym jest historia użycia określenia „społeczeństwo obywatelskie” w odniesieniu do 16 miesięcy pierwszej Solidarności. Pojęcie to, powszechnie dziś

⁴² *Elity w Polsce, w Rosji i na Węgrzech. Wymiana czy reprodukcja?*, red. I. Szelenyi, D. Treitman, E. Wnuk-Lipiński, Warszawa 1995; G. Eyal, I. Szelenyi, E. Townsley, *Making Capitalism without Capitalists. Class Formation and Elite Struggles in Post-Communist Central Europe*, London 1998; T. Zarycki, *Peryferie. Nowe ujęcia zależności centro-peryferyjnych*, Warszawa 2009.

⁴³ T. Zarycki, *Peryferie...*, s. 116.

⁴⁴ *Idem*, *Interdyscyplinarny model stosunków centro-peryferyjnych. Propozycje teoretyczne*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2007, nr 1, s. 15. Por. A. Sosnowska, *Tu, tam...*

⁴⁵ E. Said, *Orientalizm*, Poznań 2005.

⁴⁶ T. Zarycki, *Peryferie...*, s. 110. Por. też: M. Buchowski, *The Specter of Orientalism in Europe: From Exotic Other to Stigmatized Brother*, „Anthropological Quarterly” 2006, No. 79, s. 463–482.

przykładane do tamtych wydarzeń, nie było obecne w ówczesnych pismach, deklaracjach czy programie Samorządnej Rzeczypospolitej. Zamiana słowa oznacza w tym przypadku skuteczny zabieg perswazyjny i ostatecznie niemożność dotarcia do rzeczywistych intencji i celów tamtych aktorów. Otóż, w interpretacji Pawła Załęskiego:

[...] koncepcja ta stała się narzędziem legitymizującym przemianę, na które zdeorganizowane społeczeństwo polityczne nie miało wpływu. Zwrot ten stanowił jedno z propagandowych narzędzi, jakimi posłużyli się komuniści w celu legitymizacji neoliberalnego projektu transformacji ustrojowej, stając się jednym z ostatnich i najbardziej spektakularnych osiągnięć komunistycznej propagandy⁴⁷.

Drugim przykładem są dwie odmienne interpretacje elementów symbolicznych i treści kulturowych w przesłaniu i celach Solidarności. Zdaniem Davida Osta, amerykańskiego socjologa i autora pracy *Kłęska „Solidarności”*, należy akcentować klasowy, robotniczy charakter związku zawodowego i całego ruchu, szczególnie ważny po 1989 r. Treści symboliczne zostały jego zdaniem użyte przez nierobotnicze elity do zmanipulowania i spacyfikowania potencjału gniewu i sprzeciwu w pierwszych latach transformacji. Jak pisał:

[...] okres postkomunizmu zapoczątkował artykulację różnic klasowych, a świat polityki, ze względu na dziedzictwo strukturalne, jak i bieżące mody ideologiczne, nie potrafił jej przetworzyć. W rezultacie rodzące się konflikty klasowe wyrażały się nie w postaci konfliktów dotyczących interesów, ale tożsamości. Utorowało to drogę antyliberalnej kulturze, która ciąży od tamtej pory nad procesem demokratyzacji w Polsce⁴⁸.

Tomasz Zarycki taki sposób podejścia zinterpretował jako wyraz typowego dla przedstawiciela centrum przeakcentowania znaczenia kapitału ekonomicznego w rzeczywistości peryferii, gdzie kluczową rolę odgrywają właśnie walki w obrębie symboli i tożsamości. Jego zdaniem

[...] częste na peryferiach definiowanie podziałów na scenie politycznej w kategoriach raczej kulturowych niż ekonomicznych jest z perspektywy centralnej oceniane jako przejaw bądź to peryferyjnej nieświadomości czy naiwności albo „zacofania”, bądź też świadomej manipulacji społeczności peryferyjnych przez elity mające ambicje odwrócenia uwagi tychże od ich „realnych”, a więc ekonomicznych interesów⁴⁹.

⁴⁷ P. Załęski, *Spoleczeństwo obywatelskie według „Solidarności” i PZPR*, [w:] *Rozdroża praktyki i idei społeczeństwa obywatelskiego*, red. W. Misztal, A. Kościński, Warszawa 2011, s. 42.

⁴⁸ D. Ost, *Kłęska „Solidarności”*. *Gniew i polityka w postkomunistycznej Polsce*, Warszawa 2007, s. 365.

⁴⁹ T. Zarycki, *Peryferie...*, s. 175; *idem*, *Kapitał kulturowy na peryferiach*, „Kultura i Społeczeństwo” 2009, Vol. LIII, z. 1, s. 105–121.

Spoglądając na minione dekady przemian społecznych, widać, że do ich znaczącego punktu startowego, jakim był ruch Solidarności, sięgano rzadko – zarówno w rzeczywistości społecznej, debacie publicznej, jak i w naukowych interpretacjach transformacji. Ani dorobek koncepcyjny, ani wymiar społeczny tego fenomenu nie został zaliczony do wartościowych zasobów, na których można było budować nowy projekt ustrojowy. W diagnozach socjologicznych, szczególnie w początkowych latach, uwagę skupiano na balastach i przeszkodach pomyślnej modernizacji. Umieszczano je w dziedzictwie przeszłości, widząc w spuściźnie PRL-u wyłącznie niekorzystne i dysfunkcjonalne obciążenie kojarzone z figurą *homo sovieticus*. Odkąd jednak upowszechnia się pogłębione i krytyczne podejście do zrozumienia zmiany systemowej i jej konsekwencji, otwiera się możliwość włączenia do niego także studiów nad ruchem społecznym Solidarności.

Poszerzenie perspektywy może dostarczyć nowych ujęć do interpretacji nie tylko tego unikalnego zjawiska, ale też społecznych, kulturowych oraz historycznych i międzynarodowych uwarunkowań jego zaistnienia. Refleksja nad okresem PRL-u wydaje się być ważnym punktem do zrozumienia specyficznych cech całego procesu transformacji systemowej. Porównując ówczesne i obecne położenie Polski w układzie centrum – peryferie i korzystając z opracowanej przez Steina Rokkana typologii peryferii⁵⁰, można uznać, że w okresie PRL-u, a szczególnie w jego ostatnich latach, Polska należała do ciekawej kategorii peryferii stykowych. Ten typ peryferii, znanych z historii takich państw, jak Luksemburg, Belgia, Holandia czy Szwajcaria, wyznacza obszar przecinania się wpływów różnych ośrodków centralnych. W rezultacie peryferie te mogą osiągnąć większy stopień podmiotowości i wygrywać swoje położenie dla realizacji własnych interesów i utwierdzenia suwerenności. Lata 80. można zatem widzieć jako okres szczytowy tej formuły⁵¹. Sytuacja zaniku jednego z centrów powoduje natomiast przesunięcie do grupy peryferii podległych, leżących na krańcach oddziaływań i podlegających marginalizacji. Granica strefy Schengen wydaje się być dziś przykładem linii wyznaczających taką właśnie peryferyjność Polski.

⁵⁰ S. Rokkan, D.W. Urwin, *Economy, Territory, Identity. Politics of West European Peripheries*, London – Beverly Hills 1983.

⁵¹ Przytaczając metaforę Władysława Kwaśniewicza, polska socjologia była w latach 80. „podwójnym oknem wystawowym” – dawała wgląd badaczom z tej części Europy w światowy dorobek dyscypliny, a socjologom zachodnim – obraz problemów Europy komunistycznej. Zob. W. Kwaśniewicz, *Socjologia polska (1945–89)*, [w:] *Encyklopedia socjologiczna. Suplement*, Warszawa 2005, s. 248.

BIBLIOGRAFIA

- Adamski W., *Aspiracje – interesy – konflikt*, „Studia Socjologiczne” 1985, nr 2.
- Bourdieu P., *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądowniczej*, Warszawa 2006.
- Buchner-Jeziorska A., *Ludzie w gospodarce. Próba rekonstrukcji koncepcji nowego ładu społeczno-ekonomicznego w Polsce*, „Studia Socjologiczne” 1993, nr 3–4.
- Buchowski M., *The Specter of Orientalism in Europe: From Exotic Other to Stigmatized Brother*, „Anthropological Quarterly” 2006, No. 79.
- Chakrabarty D., *Prowincjonalizacja Europy. Myśl postkolonialna i różnica historyczna*, Poznań 2011.
- Eisenstadt S., *Comparative Civilizations and Multiple Modernities*, Vol. 1–2, Leiden 2003.
- Eisenstadt S., *The Breakdown of Communist Regimes and the Vicissitudes of Modernity*, „Deadalus” Spring 1992.
- Elity w Polsce, w Rosji i na Węgrzech. Wymiana czy reprodukcja?*, red. I. Szelenyi, D. Treitman, E. Wnuk-Lipiński, Warszawa 1995.
- Eyal G., Szelenyi I., Townsley E.R., *Making Capitalism without Capitalists. Class Formation and Elite Struggles in Post-Communist Central Europe*, London 1998.
- Gandhi L., *Teoria postkolonialna. Wprowadzenie krytyczne*, Poznań 2008.
- Giza-Poleszczuk A., *Brzydkie kaczątko Europy, czyli Polska po czterech latach transformacji*, [w:] *Zmiana czy stagnacja? Społeczeństwo polskie po czterech latach transformacji*, red. M. Marody, Warszawa 2004.
- Goldstone J.A., *Revolutions and Rebellion in the Early Modern World*, Berkeley 1991.
- Gurr T., *Why Men Rebel*, Princeton 1970.
- Kochanowicz J., *Modernization from Above. Between Market Romanticism and Statist Utopia*, „Polish Sociological Bulletin” 1992, No. 3–4.
- Kochanowicz J., *Transformacja polska w świetle socjologii historycznej. Między Trzecim Światem a państwem opiekuńczym*, „Kultura i Społeczeństwo” 1998, nr 1.
- Kolasa-Nowak A., *Socjolog w badaniu przeszłości. Koncepcja socjologii historycznej Charlesa Tilly’ego*, Lublin 2001.
- Kolasa-Nowak A., *Socjologia historyczna. Interdyscyplinarność w praktyce badawczej socjologów*, [w:] *Głosy w sprawie interdyscyplinarności. Socjologowie, filozofowie i inni o pojęciach, podejściach i swych doświadczeniach*, red. J. Kurczewska, M. Lejzorowicz, Warszawa 2015.
- Kolasa-Nowak A., *Zmiana systemowa w Polsce w interpretacjach socjologicznych*, Lublin 2010.
- Krzemiński I., Raciborski J., *Socjologowie wobec wielkiej zmiany*, [w:] *Oswajanie wielkiej zmiany. Instytut Socjologii UW o polskiej transformacji*, wyb. i oprac. I. Krzemiński, J. Raciborski, Warszawa 2007.
- Kurczewska J., *Socjologia i socjologowie wobec Solidarności*, [w:] *Solidarność. Wydarzenie, konsekwencje, pamięć*, Warszawa 2006.
- Kwaśniewicz W., *Socjologia polska (1945–89)*, [w:] *Encyklopedia socjologiczna. Suplement*, Warszawa 2005.
- Lutyński J., *Niektóre uwarunkowania rozwoju socjologii polskiej i ich konsekwencje*, „Studia Socjologiczne” 1987, nr 2.
- Mahoney J., *Path Dependence in Historical Sociology*, „Theory and Society” 2000, No. 29.
- Marody M., *Antynomie zbiorowej podświadomości*, „Studia Socjologiczne” 1987, nr 2.
- Marody M., *Mieć aby być*, [w:] *Społeczeństwo polskie u progu przemian*, red. J. Mucha, G. Skąpska, I. Uhl, Wrocław 1991.
- Morawski W., *Democracy and the Market on the Threshold of the Great Transformation*, „Sisyphus” 1991, Vol. VII.
- Morawski W., *Zmiana instytucjonalna. Społeczeństwo. Gospodarka. Polityka*, Warszawa 1998.
- Morawski W., *Zmiana społeczna jako wyzwanie cywilizacyjne*, [w:] *Polska 1989–1992. Fragmenty pejzażu*, red. M. Grabowska, A. Sułek, Warszawa 1993.

- Narojek W., *Perspektywy pluralizmu w upaństwowionym społeczeństwie*, Londyn 1986.
- Ost D., *Kłęska „Solidarności”. Gniew i polityka w postkomunistycznej Polsce*, Warszawa 2007.
- Polacy '81. *Postrzeżenie kryzysu i konfliktu*, red. W. Adamski, Warszawa 1982.
- Przeworski A., *Eastern Europe: The Most Significant Event of Our Lifetime?*, „Sisyphus” 1991, Vol. 7.
- Rokkan S., Urwin D.W., *Economy, Territory, Identity. Politics of West European Peripheries*, London – Beverly Hills 1983.
- Rychard A., *Spoleczeństwo w transformacji: koncepcja i próba syntezy*, [w:] *Spoleczeństwo w transformacji. Ekspertyzy i studia*, red. A. Rychard, M. Federowicz, Warszawa 1993.
- Rzeczywistość polska i sposoby radzenia sobie z nią*, red. M. Marody, A. Sułek, Warszawa 1987.
- Said E.W., *Orientalizm*, Poznań 2005.
- Skocpol T., *States and Social Revolutions. A Comparative Analysis of France, Russia and China*, Cambridge 1979.
- Sosnowska A., *Tu, tam – pomieszenie*, „Studia Socjologiczne” 1997, nr 4.
- Sosnowska A., *Zrozumieć zacołanie. Spory historyków o Europę Wschodnią (1947–1994)*, Warszawa 2004.
- Staniszki J., *Ciągłość i zmiana*, „Kultura i Spoleczeństwo” 1992, nr 1.
- Staniszki J., *Głos w dyskusji “Challenges to Pluralism and Democracy. Views from Inside and Outside”*, „Sisyphus” 1991, t. 7.
- Staniszki J., *Postkomunizm: próba opisu*, [w:] *W biegu czy w zawieszaniu? Ludzie i instytucje w procesie zmian*, red. K. Frieske, W. Morawski, Warszawa 1994.
- Staniszki J., *W poszukiwaniu paradygmatu transformacji*, Warszawa 1994.
- Sułek A., *Dlaczego socjologia nie przewidziała Solidarności i co z tego wynikło*, [w:] *Solidarność. Wydarzenie, konsekwencje, pamięć*, Warszawa 2006.
- Sułek A., *Zmiana ustroju w Polsce a zmiany w życiu polskiej socjologii*, [w:] *Polska 1989–1992. Fragmenty pejzażu*, red. M. Grabowska, A. Sułek, Warszawa 1993.
- Szacki J., *Liberalizm po komunizmie*, Kraków 1994.
- Szmatka J., Uhl I., *Polskie społeczeństwo i socjologia – perspektywy i alternatywy rozwoju*, [w:] *Spoleczeństwo polskie u progu przemian*, red. J. Mucha, G. Skąpska, I. Uhl, Wrocław 1991.
- Sztompka P., *Civilizational Incompetence: The Trap of Post-Communist Societies*, „Zeitschrift für Soziologie” 1993, Jg. 22, heft 2.
- Sztompka P., *Miejsce socjologii polskiej w świecie*, [w:] *VII Ogólnopolski Zjazd Socjologiczny. Materiały*, red. E. Wnuk-Lipiński, Warszawa 1987.
- Sztompka P., *Socjologia zmian społecznych*, Kraków 2005.
- Tilly C., *From Mobilization to Revolution*, Reading: Addison-Wesley Publishing Company 1978.
- Tilly C., *The Contentious French. Four Centuries of Popular Struggle*, Cambridge 1986.
- Tilly C., Tilly L., Tilly R., *The Rebellious Century 1830–1930*, London 1975.
- Tiryakian E.A., *Modernisation: Exhumer in Pace (Rethinking Macrosociology in the 1990s)*, „International Sociology” 1991, Vol. 6, No. 2, DOI: <http://dx.doi.org/10.1177/026858091006002004>.
- Wallerstein I., *The Modern World System*, Vol. 1, New York 1974.
- Wallerstein I., *The Modern World System*, Vol. 2, New York 1980.
- Wallerstein I., *The Modern World System*, Vol. 3, San Diego 1989.
- Wallerstein I., *The Modern World System*, Vol. 4, Berkeley 2011.
- Wertenstein-Żułowski J., *Strategia przetrwania i jej koszty. Polskie społeczeństwo lat osiemdziesiątych*, [w:] *Spoleczeństwo polskie u progu przemian*, red. J. Mucha, G. Skąpska, I. Uhl, Wrocław 1991.
- Wnuk-Lipiński E., Ziółkowski M., *Pierwsza dekada niepodległości. Próba socjologicznej syntezy*, Warszawa 2001.
- Załęski P., *Spoleczeństwo obywatelskie według „Solidarności” i PZPR*, [w:] *Rozdroża praktyki i idei społeczeństwa obywatelskiego*, red. W. Misztal, A. Kościński, Warszawa 2011.
- Zarycki T., *Interdyscyplinarny model stosunków centro-peryferijnych. Propozycje teoretyczne*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2007, nr 1.

- Zarycki T., *Kapitał kulturowy na peryferiach*, „Kultura i Społeczeństwo” 2009, Vol. LIII, z. 1.
- Zarycki T., *Peryferie. Nowe ujęcia zależności centro-peryferyjnych*, Warszawa 2009.
- Ziółkowski M., *O imitacyjnej modernizacji społeczeństwa polskiego*, [w:] *Imponderabilia okresu wielkiej zmiany. Mentalność, wartości i więzi społeczne czasów transformacji*, red. P. Sztompka, Kraków 1999.
- Ziółkowski J., *Przemówienie inauguracyjne Przewodniczącego PTS*, [w:] *VII Ogólnopolski Zjazd Socjologiczny. Materiały*, red. E. Wnuk-Lipiński, Warszawa 1987.
- Ziółkowski M., *Tworzenie teorii a badanie rzeczywistości*, [w:] *VII Ogólnopolski Zjazd Socjologiczny. Materiały*, red. E. Wnuk-Lipiński, Warszawa 1987.

SUMMARY

It has been very rare to start analyzing the post-communist transformation from the Solidarity movement. Neither the conceptual achievements, nor the social dimension of this popular collective experience has been treated as a valuable resource for the new post-communist project. Historical sociology can provide inspiration in the form of methodological proposals and stimulate reflection by giving a framework of interpretation to explain the processes. Extending the model by incorporating the perspective of vast social processes of modern history of Western Europe will enrich the interpretations of Polish social and cultural change since 1980.

Keywords: post-communism; Solidarity social movement; systemic transformation; historical sociology